

STOCKHOLMS ÄLDSTA LÄROVERK

I ANLEDNING AV SÖDRA OCH NORRA LATINS
JUBILEER 1954—55

Av förlagschefen HERMAN STOLPE

I B. Rud. Halls Årsböcker i svensk undervisningshistoria, där dokument till belysning av vårt skolväsens utveckling sammanställts i en imponerande rad volymer, publicerades som nr 58 Acta till Stockholms större latinläroverks historia 1419—1840. Där betecknas trivialskolan i Stockholm (även kallad katedral-, stor- eller stadsskolan) som »hjärtstocken i huvudstadens lärdomsväsen».

Den medeltida stadsskolan

Det är inte känt, när den gamla trivialskolan tillkom, men den omnämnes redan 1315. Det äldsta kända dokument, som direkt gäller skolan, synes vara en påvlig bulla av år 1419, vari det bekräftas att staden äger rätt »att vid Sankt Nicolai församlings kyrka hålla skola för att i sådan utsträckning som förhållandena medgiva i vetande inviga och undervisa ynglingar och gossar, både deras (= borgerskapets) egna och dem som från andra håll komma till staden».

Vid denna tidpunkt hade skolan »ödelagts genom vådeld», och det gällde nu, på vilka villkor skolan skulle återuppta sin verksamhet. I den påvliga bullan anges, att »sedan urminnes tider» läraren vid denna skola tillsatts av stadens myndigheter i samråd med kyrkoherden i församlingen, och att eleverna, som i regel var medellösa, brukade skaffa sig sitt uppehälle genom att tigga allmosor i kringliggande trakter, tydligen inte bara i staden själv utan långt ute på landsbygden. De fattiga djäknarna hade under dessa tiggarfärder även kommit att besöka gårdar, som lydde under Uppsala slott, vilket givit den »vördnadsvärde brodern» ärkebiskop Johannes Gerichini (Jöns Gereksson, som tvingats på vårt land av Erik av Pommern, trots att annan person redan utsetts) anledning att under straffhot förbjuda lärjungarna från Stockholm att besöka dylika gårdar, där de tydligen konkurrerade med Uppsaladjäknarna om allmosorna. Ärkebiskopen ville gå ett steg längre: han ville att skolans lärare skulle utses från Uppsala och underställas ärke-

biskopens »prövning och avgörande». Bullan utgör efter allt att döma ett svar på en vädjan till påven att vara skiljedomare i den tvist, som uppstått mellan Stockholm och Uppsala.

Påven Martin V var en förnuftig karl: Han tog inte parti för sin beskäftige och maktlystne broder i Uppsala, som visade en sådan brist på generositet mot de fattiga skolpojarna i huvudstaden, bland vilka en del var födda på den uppländska landsbygden. I stället meddelade han, att borgarna i Stockholm hade fria händer att återuppbygga sin skola och att de, när de så önskade, kunde »utnämna och även avsätta skolans lärare eller rektor . . . utan att ärkebiskopens . . . tillstånd härvidlag i minsta mån behöver utverkas». Bullan avslutas med en allvarlig varning, tydligen till ärkebiskopen, att inte i »obetänksamt överdåd motsätta sig» påvens beslut. Genom dylik motspänstighet hotas den tredskande att drabbas av »Guds, den allsmäktiges, och hans heliga apostlar Petrus' och Paulus' vrede».

Sannolikt har ärkebiskopen trots dessa påvliga varningar försökt sig på att lägga krokben för Stockholmspojarnas provianteringsutflykter på den uppländska landsbygden, ty det anländer en ny, mycket kortfattad bulla, enligt vilken »lärjungarna må, för Guds skull, fritt kunna söka sig uppehälle var helst de vilja».

Det här refererade dokumentet ger en intressant inblick i en tidstypisk skolstrid i början av 1400-talet. Man får klart för sig att Stockholms första skola inte var direkt knuten till kyrkan utan upprättad av stadens egna myndigheter. Bullan ger också en föreställning om hur erbarmligt fattiga dåtidens skolelever var. Adelns och de förmögnare borgarnas barn undervisades av informatorer i sina hem. Ett huvudämne var latinsk grammatik, retorik och dialektik (därav namnet trivialskola) och lärobok var under långa tider måhända den *Doctrinale*, som Alexander de villa Dei skrivit på 1200-talet — den kallades inte utan skäl »pinobänk för själen». Under senare delen av medeltiden torde (enligt Henrik Schück) ha använts de i Stockholm tryckta latinska grammatikorna *Donatus* och *Remigius Magister que pars*. Eftersom skolan var en stadsskola, ledd av de borgerliga myndigheterna, har man anledning antaga att den inte endast lade vikt vid ämnen av betydelse för blivande kyrkans tjänare och universitetsstuderande utan även meddelade någon undervisning i ämnen av intresse för dem som skulle ägna sig åt borgerliga hanteringar, men klara belägg härför finns ej.

Trivialskolan låg efter allt att döma i slutet av medeltiden, kanske också tidigare, norr om Storkyrkan, troligen snett emot Storkyrkan

vid Storkyrkobrinken på den s. k. oxenstiernska tomten mitt för nuvarande yttre borggården. Av detta skäl kallades övre delen av nuvarande Storkyrkobrinken Skolbacken. Hur skolan var inredd under äldre tider, vet man inte genom samtida skildringar, men man har all anledning antaga att undervisningslokalen, som förmodligen bara omfattade en enda sal, hade samma utrustning som flertalet medeltidsskolor, dvs. att eleverna fick sitta på golvet eller på enkla träbänkar. Pulpeten tycks vara en sent införd detalj i Stockholms skolväsen. Visserligen föreskrevs t. ex. i 1724 års skolordning att eleverna skulle ha inte bara bänkar att sitta på utan även en pulpet att skriva på, men det är tydligt att det tog anseelig tid, innan denna reform slog igenom. I Stockholms gymnasium, som blev katedralskolans direkta arvtagare, fanns ännu så sent som på 1840-talet inte några pulpeter, utan eleverna fick klara sig utan bord att lägga böcker och skrivmateriel på.

Trivialskolan under Vasatiden

Det förhållandet, att trivialskolan i Stockholm inte sorterades under kyrkan, var skolan till stort gagn under reformationen, då staten gick fram med hård hand över kyrkan och dess egendom. Gustav Vasa var väl inte någon mera betydande kulturgestalt — hans förtjänster låg mera på det praktiskt-politiska planet — men han hade sinne för skolbildningens värde. Under hans tid fick skolan förbättrad ekonomi, därigenom att viss egendom, som tidigare tillhört den katolska kyrkan, överfördes på skolan. I ett kungligt brev 1529 heter det, »att efter vi grunneliga besinnat hava att uti vår stad Stockholm väl är av nöden en predikare förutan kyrkoherren och att skolan bliver vid makt både för att hålla sången oppe i kyrkan, så ock att där måtte de personer uppfödas, som kristendomen framdeles med uppehållas skall, därför hava vi skickat och ordinerat till samma predikares och skolmästares uppehälle» inkomsterna av vissa hus, däribland Mårten Lindorms hus söder om Skomakarbrinken, vilka ställs till borgmästarens och rådets förfogande. Vid denna tid fick skolan också nya lokaler i ett av klosterhusen på Riddarholmen.

Under Johan III:s tid tillkom 1571 en kyrko- och skollag. I samband därmed gavs också klarare anvisningar för katedralskolan i Stockholm. Det betonades vikten av att rektorn för skolan skulle vara god »grammaticus» med väl vitsordade kunskaper. Liksom fallet var i landet i övrigt, skulle även i Stockholmskolan samtalspråket mellan lärare och elever samt mellan eleverna inbördes vara

latin. Kunde det bevisas, att detta påbud inte respekterats eller att eleverna gjort sig skyldiga till andra förseelser, tillgreps hårda bestraffningsåtgärder: i svåra fall fängelse, annars skolestock, ris och färla. Andra hjälpmedel för forna tiders pedagoger att hålla ordning på bångstyriga elever och ingjuta skälig respekt var handplagg och fotblack.

Stockholms första gymnasium

På Riddarholmen fanns i slutet av 1500-talet även en högre läroanstalt, *Gymnasium regium* eller *Collegium Stockholmense*, som tydligen planlades som ett verkligt lärdomscentrum, bl. a. med undervisning i grekiska. Gymnasiet kom emellertid att framstå i första hand som ett centrum för den katolska propagandan. Det nedlades omkring 1590. Från denna tid finns bevarad en skrivelse från kollegiets lärare (»professores i Stockholm»), varav framgår att skollokalen, som var »bekvämligen till Collegii bruk uppbyggd», för två år sedan »med mycken snyppelighet till ungdomens samt fleres stora förargelse», plötsligt togs i bruk som myntverk. Man lyckades dock utrymma en magasinslokal i klosterbyggnaden och förvandla den till en skolsal, där ungdomen »fogeligen vistas kunde». Några dagar före pingsthelgen förlorade man emellertid även dessa lokaler: de förvandlades till militärsjukhus för knektar, som kommit hem från Livland. Resultatet blev för skolans del, att »all skolgång här slätt förfallen är och ungdomen hit och dit förströdder». Visserligen fick skolan behålla ett par små vindsrum, men de räckte inte långt. »Ungdomen är som ett fnöske, vilket lätteligen itändes» och den direkta kontakten mellan de råa, smittoförande krigsmännen och den ungdom, som skulle åtnjuta högre undervisning, fick en förödande verkan både på ungdomens moral och på skolans öde. Borgarna i staden ville inte låta pojkarna fortsätta skolgången. »Ungdomen fördärvas i självsvåld», undervisningen »ligger platt öde», och kyrkorna får inte längre den hjälp med kyrksång och likgång, som skolungdomen tidigare skött. Naturligtvis råkade även skolans lärare i svår klämma. De hade inte ens under normala förhållanden något fett levebröd — nu hotades de med att ställas på bar backe. De anhöll »på det ödmjukeligeste» att Kongl. Majestät ville »af konungslig ynnest låta ungdomen vissa och bekvämliga rum förordna, däruti de måtte ordentligen varda lärda och undervista» och de betonade att ungdomen »är Guds församlings och regementets sädeskorn och rätta himmelsplantor».

Lärarnas aktion synes dock inte ha åstadkommit något resultat.

Skolan, som på grund av sin katolska karaktär inte vunnit allmän sympati, fick tydligen vika för myntverket och krigsmakten och på nytt blev katedral- eller trivialskolan Stockholms enda skola.

Fattiga skolor under stormaktstidens glansfulla skede

Under början av 1600-talet tycks katedralskolan ha genomgått en förfallsperiod. I ett kungligt brev 1620 klagas över vittutbredd okunnighet bland statens tjänstemän — många kunde inte ens skriva sina namn. Den sedan lång tid tillbaka praktiserade »sockengången», varigenom skolpojkar skulle tiggas ihop föda och andra livsförnödenheter, innebar ett svårt slöseri med tid och rubbade allvarligt undervisningen.

Enligt den förordning som utfärdades 1620 anges att skolsystemet i Sverige skulle byggas på gymnasier, trivialskolor samt små trivialskolor (även kallade barnskolor och räkneskolor). I Stockholm torde inga barnskolor av sistnämnda typ ha tillkommit. Först drottning Kristina, som ville »befordra fria bokliga konster», lät grunda ett nytt *gymnasium*, som invigdes 1643. Det fick emellertid lika kort livstid som sin föregångare på 1500-talet. Den inkomst av kyrkotonde, som skolan skulle existera på, indrogs till kronan, emedan den måste användas till »andra Riksens nödiga tarver». Visserligen fick skolan hjälp på annat sätt, men hjälpen var otillräcklig och 1668 flyttades skolan till Gävle, sedan även Enköping varit på tal.

Ännu mer kortlivat blev det *Collegium illustre*, som grundades 1626 såsom en högre läroanstalt för adelns söner. Det nedlades 1632 men hade i verkligheten lamslagits redan 1629, då pest utbröt i Stockholm med påföljd att adelsfamiljerna i stor utsträckning bosatte sig utanför Stockholm.

Katedralskolan var alltjämt i första hand en skola för fattiga barn, och det var tydligt, att de mer bemedlade i regel inte var villiga att placera sina barn i skolan. I ett Memorial om skolstaten 1655 framhålles, att lärarna hade så små ordinarie löner, att de måste skaffa sig extra inkomster genom liggång och läraruppgifter i privata pedagogier. »Det trägna utlopp för lik hindrar så lärarna som lärjungarna, att intet märkligt uträttas . . . Uti skolan är sådan orenhet uti lukt, kläder och seder, att den Gud har satt uti något värde och givit medel, drager betänkande, ja ingalunda vill sätta sina barn i den skolan.» I samma memorial klagas också över att många välbärgade borgare, som har råd att ordna privat under-

visning för sina barn, inte lägger vikt vid att få kvalificerade personer som informatorer åt sina barn utan nöjer sig med unga klåpare, som skulle må bättre av att själva gå i skola. »Uppfylls alltså staden med raballer, som hindra studierna, och äro andra till besvär.»

Församlingsskolor växer upp på malmarna

Vid denna tid — mitten och senare delen av 1600-talet — växer det upp församlingsskolor i Stockholm, som nu hunnit breda ut sig över malmarna. Först grundades *Klara skola* (1649), därefter kom *Pedagogien på Södermalm* (1654), som 1658 delades upp på *Katarina skola* och *Maria skola*. Något senare tillkom *Jakobs skola* (1659), *Ladugårdslandets skola* (1671) och *Kungsholmens skola* (1672). Det är tydligt, att dessa skolor delvis växte upp i protest mot missförhållandena inom stadens storskola, den gamla katedralskolan, men självfallet fanns det ett behov av att decentralisera skolundervisningen i den mån som staden växte. Under lång tid framåt rådde dock viss spänning och konkurrens mellan katedralskolan, vars lokaler 1666 såldes till riksrådet Bengt Horn, medan skolan övertog Horns hus vid Själagårdsgatan (den gamla medeltida Själagården, alltså ålderdomshemmet, uppfört 1420) och de nya skolorna utanför Gamla stan. I ett memorial 1761 om »oskick och oordning skolorna emellan» gör rektorn i Klara skola gällande att elever, som av en eller annan anledning inte stannar kvar i sin församlings skola, inte bara rymmer iväg till fabriker, hantverkerier etc. utan ock »till trivial- eller s. k. storskolan», varefter de bemöter sina forna kamrater och lärare med »varjehanda slags ohövlighet och skändlig otacksamhet». Katedralskolan skulle med andra ord riskera att förvandlas till en uppsamlingsplats för allsköns odågor från olika hörn av staden. Klararektorn ansåg tydligen, att var och en borde, när det gällde den lägre undervisningen, hålla sig till sin egen församlings skola, medan katedralskolan borde reserveras för Storkyrkoförsamlingens barn, när det gällde den lägre undervisningen, och i övrigt tjänstgöra som högre läroanstalt för den något äldre ungdomen i hela Stockholm.

Likgång och ostiatingång som inkomstkällor och tvisteämnen

Det uppstod motsättningar mellan katedralskolan och församlingsskolorna även i anledning av likgången. Eftersom både lärare och elever i stor utsträckning måste skaffa sig sitt uppehälle genom

likgången, kom lätt en viss konkurrens om de mera inkomstbringande fallen att uppstå. Däremot kunde skolorna vara överens om det otillständiga i den »eftertänkeliga osed», som fick viss utbredning i början av 1700-talet, nämligen att man lät nedsätta sina döda i hemlighet utan kristlig begravning.

En annan inkomstkälla, som kunde vålla strid mellan skolorna, var ostiatimgången runt bland »kristmilda människor», vilka eleverna genom sång och tiggeri sökte beveka att skänka bidrag till den studerande ungdomens livsuppehälle. Karl XI, som var en ordentlig ekonom och sifferkarl, gav sitt nådiga gillande av ett förslag (1692), att »alla hus i var församling uti Stockholm måtte bliva numrerade», samt att skolpojkar skulle tilldelas vissa hus och förses med intyg, att de hade tillstånd att där begära allmosor. På så vis skulle man kunna komma tillrätta med den vitt utbredda oseden att »löpande tiggargossar» irrade omkring och tog brödet ur munnen på ordentliga skolpojkar. Kungen räknade även med att intresset för skolstudier skulle växa, om barnen och deras föräldrar visste, att tiggeriet skulle bli ett privilegium för skolbarn. — Det förefaller alltså som om husnumreringen i Stockholm, som dock förekom redan på medeltiden, nu på nytt införts för att få ordning i ungdomens tiggeri.

Katedralskolan fick i början av 1800-talet som direkt efterföljare *Stockholms gymnasium*. Även under den gamla skolans sista årtionden förekom liksång vid begravningar, men lärarna deltog då inte längre i processionen eller sången.

Stockholms gymnasium på Riddarholmen

I lokalerna vid Själagårdsgatan stannade katedralskolan till år 1814. Redan vid skiftet mellan 1700- och 1800-talen befann sig skolhuset, som även rymde lärarbostäder, i ett bedrövt skick. I en promemoria 1806 av v. rektorn Joh. Carl Höjer påpekas »själva skolhusets, så väl yttre som inre, rysliga utseende» — ingen reparation hade företagits sedan 1747. Redan fyrtio år tidigare hade myndigheterna förklarat, att skolhuset befann sig i »bofälligt tillstånd» och att dess läge »vid de trångaste gator och gränder» gjorde det mindre lämpligt för sitt ändamål, varför nya lokaler borde anskaffas. Överflyttning till nya lokaler, även denna gång på Riddarholmen, skedde emellertid först 1814; redan efter sju år fick den ärevärdiga läroanstalten en arvtagare i Stockholms gymnasium med placering i samma lokaler.

Stockholms gymnasium öppnades i högtidliga former hösten 1821

genom en högtidsgudstjänst i Storkyrkan, där pastor primarius J. O. Wallin predikade. Därefter tågade de församlade över till Riddarholmen, där ärkebiskop Carl von Rosenstein orerade på latin och lärarna avlade ämbetseden. Till första läsåret inskrevs 46 elever. Eleverna indelades i en övre och en undre ring, och varje ring i superiorer och inferiorer.

Gymnasisterna var starkt medvetna om sin värdighet, bottnade i stolthet över att ha framgångsrikt genomgått ett svårt inträdesprov. Inom skolan upprätthölls en skarp rangskillnad mellan superiorer och inferiorer i nedre ringen. En förstaårsgymnasist fick inte överskrida en viss golvtälja, han måste vördnadsfullt ta av sig sin huvudbonad i förstugan osv. Ofta tillgreps hårdhänt pennalistiska åtgärder för att hålla mindre underdåniga inferiorer på mattan. Först 1841 delades undervisningen upp på tre rum — dessförinnan hade alla elever varit samlade i *en* sal. År 1848 tillkom ytterligare en lärosal. Genom denna uppdelning av eleverna i flera klasser avtog pennalismen.

Vid mitten av 1870-talet uppdelades Stockholms gymnasium i norra och södra avdelningarna. Den norra avdelningen, som gick samman med Klara skola, bildade Norra latin-läroverket, den södra avdelningen gick samman med Maria skola och bildade Södra latin-läroverket. Bägge dessa läroverk har alltså vuxit fram ur den gamla medeltida katedralskolan samtidigt som de har rötter vart och ett i sin stadsdel i de församlingsskolor, som grundades vid mitten av 1600-talet. Södra latin firade jubileum 1954 — dess första termin som högre allmänt läroverk var höstterminen 1879. Norra latin, som flyttade in i nya lokaler 1880, kommer att fira motsvarande jubileum hösten 1955. Södra latin kunde 1954 även fira 300-årsminnet av tillkomsten av Pedagogien på Södermalm, varur även Katarina realskola vuxit fram. Även *Norra real-läroverket*, som grundades 1876 såsom Stockholms realläroverk i Södra stadshuset, anser sig ha anor från katedralskolan; i realläroverket uppgick nämligen den 1823 öppnade apologistkolan i Nikolai församling, vilken kan betraktas som den gamla katedralskolans arvtagare som elementarläroverk i Gamla stan.

Bland Stockholms övriga äldre läroverk märks i första hand *Vasa läroverk*, som är en direkt arvtagare till Jakobs skola. *Östra real-läroverket* kan föra sina anor tillbaka till Ladugårdslandets skola, medan en skolfri period av ett par årtionden skiljer *Kungsholmens allmänna läroverk* (1902) från dess föregångare med Ulrika Eleonora eller Kungsholmens skola (1671) som anfader.